

Pažeistų lygių galimybių atkūrimo socialinė praktika Lietuvoje: nukentėjusiųjų nuo diskriminacijos asmeninės patirtys

LILIJA KUBLICKIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Sociologijos institutas, A. Goštauto g. 9, 01108 Vilnius
El. paštas lilija.kublickiene@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjami tokie aktualūs empiriniai demokratijos kokybės matai kaip Lietuvos gyventojų požiūris į lygių galimybių principų įgyvendinimą, pasirengimas kovai su diskriminacija, turima socialinė patirtis atkuriant pažeistas teises. Pažeistų teisių į lygias galimybes ir nediskriminavimą atkūrimo socialinė praktika nagrinėjama mikrosociologija, t. y. individualių atvejų lygmeniu. Individualios patirties analizei ir pažeistų teisių atkūrimo socialinės praktikos nagrinėjimui pasirinktas toks įstatymu draudžiamas diskriminacijos pagrindas kaip diskriminacija dėl lytinės orientacijos, nes, įvertinus didelę diskriminacijos dėl lytinės orientacijos paplitimo mastą ir labai mažą pasiryžusiųjų ginti savo pažeistas teises skaičių, galima teigti, kad ši diskriminacijos forma itin svarbi nustatant veiksnius, kurie skatina ir / arba riboja žmonių pasiryžimą ginti savo pažeistas teises.

Straipsnyje pateikiama atliktų kokybinių interviu su asmenimis, patyrusiais diskriminaciją dėl lytinės orientacijos, apibendrinta medžiaga, taip pat pristatomos ekspertų, kurie turi tokių atvejų nagrinėjimo patirties, įžvalgos.

Raktažodžiai: demokratijos kokybė, lygios teisės ir galimybės, diskriminacija, diskriminacija dėl lytinės orientacijos

ĮVADAS

Lygių teisių bei galimybių pripažinimas ir jų garantavimas yra vienas svarbiausių demokratišnių valstybių bruožų. Tai įgyvendinama ir Lietuvoje – konstitucijoje įtvirtina, kad diskriminacija yra neteisėta, priimti antidiskriminaciniai įstatymai¹, veikia lygių teisių apsaugą vykdančios institucijos. Tačiau piliečių lygioms teisėms užtikrinti svarbūs ne tik formalūs demokratiniai principai ir mechanizmai, demokratijos kokybę didele dalimi nusako aktyvi pilietinė pozicija, pasitikėjimas demokratinėmis institucijomis ir naudojimas jų kompetencija. Daugelis Lietuvos tyrėjų pažymi, kad nepaisant demokratišnių institucijų raidos pažangos, demokratija Lietuvoje kol kas nėra aukštos kokybės (Norkus 2008; Krupavičius 2009; Morkevičius, Norkus 2012; Gaidys ir kt. 2013).

¹ Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas (1999); Lygių galimybių įstatymas (2005).

Demokratizacijos procesus tyrinėjantys mokslininkai sutaria, kad pasitikėjimas institucijomis yra demokratinės politinės sistemos legitimumo pagrindas bei veiksmingos ir stabilios demokratijos garantas (Mishler, Rose 1995, 2001; Sztompka 1999; Keusch Duvsjö 2015). Ši demokratijos ir pasitikėjimo institucijomis sąsaja yra abipusė – iš vienos pusės, pasitikėjimas lemia efektyvią demokratinę institucijų veiklą ir sukuria bendradarbiavimo ryšį tarp piliečių ir institucijų, antra vertus, demokratija pati skatina pasitikėjimo kultūros plėtrą. Vis dėlto politinis pasitikėjimas Lietuvoje išlieka žemas, todėl galima sakyti, kad stebimas demokratijos deficitas: demokratija nėra tiek išgalėjusi, kad pati produkuotų pasitikėjimą valstybės institucijomis, o pačios institucijos neveikia taip efektyviai, kad generuotų pasitikėjimą jomis.

Tyrimai rodo, kad Lietuvos gyventojai nepasitiki valstybės galimybėmis užtikrinti žmogaus teises ir retai kreipiasi pagalbos dėl pažeistų teisių. 2014 m. atliktos apklausos duomenimis, 95 % žmonių, teigusių, kad jie yra patyrę lygių teisių pažeidimų, dėl jų niekur nesikreipė (Žmogaus teisių stebėjimo institutas 2014). 2017 m. atliktos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos duomenys rodo panašias tendencijas: du trečdaliai Lietuvos gyventojų skeptiškai vertina lygių galimybių situaciją ir galimybę apginti savo teises (Žvinklienė ir kt. 2018).

Šiame straipsnyje nagrinėjami tokie aktualūs empiriniai demokratijos kokybės matai kaip Lietuvos gyventojų požiūris į lygių galimybių principų įgyvendinimą, pasirengimas kovai su diskriminacija, turima socialinė patirtis atkuriant pažeistas teises.

LYGIŲ GALIMYBIŲ ATKŪRIMO SOCIALINĖS PRAKTIKOS TYRIMO METODOLOGIJA

Pažeistų lygių galimybių ir nediskriminavimo teisių atkūrimo socialinė praktika Lietuvoje yra tiesiogiai susieta su bendra žmogaus teisių apsaugos sistema. Viena iš aktualių prieštarių Lietuvos demokratizacijoje yra santykis tarp Lietuvos gyventojų suvokiamo gana didelio diskriminacijos paplitimo masto šalyje ir jų menko pasirengimo ginti pažeistas teises patirtos diskriminacijos atveju. Instituciniu lygmeniu šis paradoksas pasireiškia tuo, kad Lietuvos gyventojai praktiškai nesinaudoja sukurtu žmogaus teisių, įskaitant lygių galimybių, apsaugos mechanizmu.

Nepasitikėjimas valstybe ir jos gebėjimu apginti piliečių teises yra laikomas esminiu demotyvuojančiu veiksniu, atgrasančiu žmones nuo kovos už savo teises, tačiau šalia tradicinio nepasitikėjimo institucine žmogaus teisių apsauga Lietuvoje, priimant sprendimą ginti pažeistas teises reikšmingi ir kiti socialiniai psichologiniai veiksniai (Žvinklienė ir kt. 2018).

Todėl, siekiant apibrėžti prielaidas, turinčias įtakos pilietinio aktyvumo, o kartu ir pasitikėjimo, didinimui, svarbu analizuoti pilietinio aktyvumo atvejus bei juos motyvuojančius ir / arba ribojančius socialinius-psichologinius argumentus. Šiame straipsnyje būtent ir susitelkta ties Lietuvos gyventojų požiūrių ir aktualių socialinių patirčių reprezentacijomis, ginant dėl diskriminacijos pažeistas teises arba pasišalinant nuo pažeistų teisių atkūrimo. Kitaip sakant, pažeistų teisių į lygias galimybes ir nediskriminavimą atkūrimo socialinė praktika nagrinėjama taikant mikrosociologijos prieigą, t. y. individualių atvejų lygmeniu.

Remiantis kokybinio tyrimo (t. y. pusiau struktūruotų interviu su diskriminacija patyrusiais asmenimis ir ekspertais) duomenimis², toliau straipsnyje analizuojama individuali diskriminacijos patirtis, pateikiant atskirų atvejų analizę, pristatant diskriminaciją patyrusių žmonių požiūris ir ekspertų įžvalgas.

² Tyrimas atliktas 2017–2018 m. vykdant LMT finansuotą projektą „Demokratijos būklė ir lygios galimybės: Lietuvos gyventojų požiūris ir socialinė praktika“.

NUKENTĖJUSIŲJŲ NUO DISKRIMINACIJOS ASMENINĖ PATIRTIS – PASIRYŽIMĄ GINTI LYGIAS TEISES SKATINANTYS IR / ARBA STABDANTYS VEIKSNIAI

Individualios patirties analizei ir pažeistų teisių atkūrimo socialinei praktikai nagrinėti pasirinktas toks įstatymu draudžiamas diskriminacijos pagrindas kaip diskriminacija dėl lytinės orientacijos. Šį pasirinkimą lėmė kelios priežastys. Visu pirma tai, kad Lietuva tebėra viena iš labiausiai LGBT³ asmenims priešiškų visuomenių Europos Sąjungoje (Viggianis 2016), kur heteronormatyvaus diskurso neatitinkančią lytinę orientaciją turintys asmenys dažnai kenčia nuo homofobinių socialinių nuostatų ir diskriminacijos. Naujausiais 2019 m. duomenimis, 50 % Lietuvos gyventojų pripažįsta, kad šalyje paplitusi diskriminacija dėl lytinės orientacijos (Specialusis Eurobarometras 2019).

Antra priežastis, kad skundų dėl galimos diskriminacijos lytinės orientacijos pagrindu pateikiama labai mažai (Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolierius 2018: 26).

Įvertinus didelį diskriminacijos dėl lytinės orientacijos paplitimo mastą ir labai mažą pasiryžusių ginti savo pažeistas teises skaičių, galima teigti, kad ši diskriminacija itin svarbi analizuojant lygių galimybių atkūrimo socialinės praktikos ypatumus ir nustatant veiksnius, kurie skatina ir / arba riboja žmonių pasiryžimą ginti savo pažeistas teises.

Toliau straipsnyje pateikiama atliktų kokybinių interviu su asmenimis, patyrusiais diskriminaciją dėl lytinės orientacijos, apibendrinta medžiaga, taip pat pristatomos ekspertų, kurie turi tokių atvejų nagrinėjimo patirties, išvalgos.

PATIRTOS DISKRIMINACIJOS DĖL LYTINĖS ORIENTACIJOS VIEŠINIMAS ARBA NUTYLĖJIMAS

Interviu su patyrusiais diskriminaciją dėl lytinės orientacijos atskleidė dvi skirtingas nukentėjusiųjų pozicijas, kurios iš esmės yra nulemtos viešai pripažintu arba nepripažintu priklausymu seksualinių mažumų grupei. Tie informantai, kurie išdrįso viešai deklaruoti (tiek artimoje aplinkoje, tiek žiniasklaidoje) esą netradicinės lytinės orientacijos, daugiau akcentuoja praktinius patiriamos diskriminacijos aspektus, t. y. problemas, susijusias su darbu ir finansais bei teisiniu statusu. Viešinimo strategija iš pirmo žvilgsnio atrodo patogesnė, pavyzdžiui, atviras pranešimas apie savo lytinę orientaciją prieš įsidarbinant leidžia išvengti vėliau galinčių iškilti problemų.

Prieš įsidarbindamas pasakau tokią faktą, kad tiesiog man nereiktų eikvoti savo laiko, praleisti ten 3 mėnesius ar pusę metų ir paskui išeiti, nes aplinka yra tokia homofobiška, kad neįmanoma dirbti. Dėl to sveikiausia ir labiausiai patartina tokiems žmonėms kaip aš – tai pasakyti prieš įsidarbinant. Ir jeigu vadovas yra ne homofobiškas ir jam nesvarbu, tada jis su savo darbuotojais susitvarkys (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Be to, paviešinta lytinė orientacija sudaro prielaidas susikurti savo artimųjų ratą, kuriame heteronormatyvumo kriterijaus neatitinkantys žmonės jaučiasi santykinai komfortiškai ir psichologiškai yra mažiau pažeidžiami.

Šiandien mūsų situacija yra tokia, kad mes nustembam, kai kažkas negražiai pasielgia, nes mūsų visi draugai, šeima, aplinka, darbai yra visiškai mums palankūs... Mes esame lygiaverčiai visuomenės atstovai tose veiklose, ką mes darom. Kai susiduriam, nustembam ir pagalvojam, kad su tais žmonėmis kažkas yra negerai, <...> geriau atsirinkti žmones, kurie myli tave, vertina tavo vertybes (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

³ LGBT – lesbietės, gėjai, biseksualūs ir translyčiai. Šiuolaikinėje vartosenoje akronimas LGBT vartojamas norint pabrėžti kultūrų, paremtų seksualumo ir lyties tapatybe, įvairovę ir kalbant apie asmenis, kurie yra ne heteroseksualūs, t. y. ne tik homoseksualūs, biseksualūs ar transseksualūs.

Vis dėlto Lietuvos visuomenėje paplitęs ir socialinių–psichologinių nuostatų lygmeniu įtvirtintas homofobiškas požiūris į kitos lytinės orientacijos asmenis platesniame socialiniame kontekste dažnu atveju pasireiškia priešišku, atvira netolerancija ir net priekabiavimu, su kuriais tenka susidurti žmonėms, neslepantiems savo kitoniškumo. Informantai pabrėžia, kad dėl paviešintos lytinės orientacijos jie patiria atskirtį tiek darbo kolektyve, tiek ir kitose srityse.

<...> būna, kad pusė kolektyvo nebendrauja. <...> labai ryškiai pasikeičia – užduočių neduoda, pavyzdžiui, negauni dalies informacijos, į kolektyvo kokius nors bendrus vakarėlius nebebūni kviečiamas, daug tokių... Tai tokie tie neakivaizdūs dalykai, kuriuos keičia žinojimas ir nežinojimas (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Aš galvojau, kas vyksta? Jeigu net universitete tokie dalykai dedasi, tai kas vyksta fabrikuose, kas vyksta parduotuvėse, kur žmonės be išsilavinimo, ten yra dar baisiau (Interviu su pareiškėju apie diskriminaciją dėl lytinės orientacijos).

Dėl nutylėtos, nuslėptos arba tiesiog plačiai neviešinamos lytinės orientacijos kova už lygias teises šalia kitų problemų, susijusių su „siekiu atstatyti teisingumą“, kelia labai sudėtingų ir dažnai skausmingų asmeninių išgyvenimų. Atlikti tyrimai rodo, kad nuolatinis lytinės orientacijos slėpimas kelia žmogiškąją kančią ir turi itin neigiamų pasekmių – žmonės patiria stiprų izoliacijos ir baimės jausmą (Zdanevičius 2007). Informantų pasakojimai patvirtino, kad dvigubas gyvenimas neigiamai veikia šių žmonių psichinę sveikatą ir apskritai gerovę.

Čia tiesiog ta gyvenimo sritis, kur slėpimas man ir psichologiškai labai daug [kainavo – aut.] <...> ir aš matau, kad viską slėpti yra labai traumuojanti patirtis (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Man reikėjo visko patirti: ir žiniasklaidos poveikį, ir prarast darbą <...>. Žmonės nusižudo po tokių atvejų. <...> man buvo taip sunku, kad aš, sakau, kad aš... kad aš buvau ir psichiatrinė, ir... <...>. Laimė, kad aš, taip sakant, sugebėjau kažkaip atsitiesti, o kiti žmonės suserga depresijom ir nusižudo arba gauna infarktus (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Lytinės tapatybės viešinimas ypač sudėtingas tarp artimųjų. Viena vertus, labai sunku slėpti savo gyvenimą nuo pačių artimiausių žmonių, kita vertus, baisu rizikuoti prarasti artimuosius ir likti nesuprastam. Maža to, lytinės tapatybės atskleidimas nėra vien asmeninio pasirinkimo problema. Nuo to dažnai nukentčia ir artimiausi šeimos nariai. Informantai nurodė, kad artimieji gali išgyventi nusivylimą ir skausmą, taip pat jie dar patiria ir visuomenės „spaudimą“.

<...> įsivaizduokit, kaip mano tėvai nukentėjo. Jūs galvojat, tai pridėjo jiems sveikatos? Mano mama <...>, ta, kuri pelė, kuri visą gyvenimą man sakė, kad nedaryk to, nedaryk, nedaryk... ir jina išdrįso mane apginti. Ji buvo pakviesta kaip diskriminuojamo asmens mama. O kaip jaučiasi gėjų mamos (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Bet koks bandymas ginti lygias teises, patyrus diskriminaciją dėl lytinės orientacijos, iš esmės reiškia savo netradicinės lytinės orientacijos viešinimą. Heteronormatyvioje visuomenėje seksualinėms mažumoms atstovaujančių žmonių tylėjimas suvokiamas kaip natūralus reiškinys, „kalbėjimą apie tai laikant išsišokimu“ (Reingardė 2007: 62). Todėl įprastai keliamas klausimas, kas pastūmėja žmones viešinti savo lytinę orientaciją. Tačiau vienas iš informantų,

atsakydamas į šį klausimą, pasiūlė atkreipti dėmesį, kad heteroseksualios orientacijos žmonių kalbėjimas apie savo partnerius visuomenėje yra normalizuojamas, todėl pasiūlė klausimą formuluoti kitaip.

Manau, kad daugiau turėtų kilti klausimas, kodėl žmonės slepia tai. Įsivaizduokite, kad kokia nors moteris pradėtų slėpti, vaidintų, kad yra vieniša ir niekada neparodytų savo vyro ir vaikų. Kiltų klausimas, kodėl ji juos slepia <...>. Tai ir čia klausimas turėtų būti, kodėl žmonės slepiasi. O slepiasi iš baimės. Kada jau pasako viską, kada jau tiesiog vidinė būsena būna tokia prasta, kad tu jau nebijai ir pasakai viską. <...> Turėtų kilti klausimas, kodėl slepia, kodėl nėra tinkamos aplinkos, kur jie galėtų ateiti ir pasakyti: čia yra mano mergina arba mano vaikinai. Kai iškelsim tokį klausimą, bus daug paprasčiau (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

PASIRYŽIMĄ GINTI SAVO LYGIAS TEISES SKATINANTYS VEIKSNIAI

Remiantis ekspertų, turinčių darbo patirties su skundų Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai teikėjais, nuomone, žmonės savo lygias teises gina vedini įvairių motyvų. Buvo paminėta, kad skundo Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai pateikimas ne visada gali būti vertinamas kaip siekis apginti savo teises. Ekspertų požiūriu, nors ir retais atvejais, bet pasitaiko pareiškėjų, kurių kreipimasis į Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą yra nepagrįstas, t. y. nesusijęs su realia diskriminacija.

Konkrečiai nagrinėjant diskriminacijos dėl lytinės orientacijos atvejus, informantai minėjo, kad jie diskriminaciją patyrė įvairiose srityse.

Informantas, kuris ieškodamas darbo iš anksto informuodavo darbdavį apie savo lytinę orientaciją, pasakojo ne kartą susidūręs su diskriminacija. Dėl šios priežasties jis iki šiol niekur nesikreipė, nes ieškojo tokio darbo, kuriame tolerantiškai būtų žiūrima į netradicinės lytinės orientacijos žmones. Tačiau būtent galimybė prarasti darbą, šio informanto nuomone, motyvuotų jį kreiptis pagalbos ir atitinkamas institucijas.

Taip, ir buvo ne viena [diskriminacijos darbe patirtis – autor.]. <...> Aš dabar jau tokios galimybės neturiu, nes turiu įsipareigojimų, tai dabar nebūtų taip paprasta išmesti mane iš darbo <...>. Tikriausiai, jeigu mane išmestų iš mano mylimo darbo, aš tikrai eičiau į tam tikras institucijas (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Kita įvardyta diskriminacijos sritis – tai tos pačios lyties porų santykių įteisinimo problema, nes pagal Lietuvoje galiojančius įstatymus LGBT asmenys neturi teisės į santuoką ar partnerystės įregistravimą. Dėl šios priežasties tos pačios lyties poros, skirtingai nei heteroseksualios, negali pasinaudoti daugeliu teisių, pavyzdžiui, negali pagal įstatymą paveldėti partnerio turto, neturi vienodų teisių dovanojant turtą, negali pasinaudoti teise neliudyti prieš sutuoktinį, gauti nemokamų atostogų ar socialines pašalpas slaugydami sergantį partnerį ir t. t. Neretai santuokas galinčios įregistruoti heteroseksualios poros net nenutuokia, kiek teisių joms suteikia santuokos institutas (Šumskienė, Jankauskaitė, Levickaitė 2014). Homoseksualios orientacijos informantas, gyvenantis poroje (įregistravęs santuoką užsienyje) ir turintis vaikų, pasakojo, kad Lietuvoje jis neturi jokių teisių į savo vaiką, todėl jo motyvai kovoti už netradicinės lytinės orientacijos žmonių teises susieti su noru prisidėti prie ribojančių įstatymų keitimo.

Aš norėčiau turėti normalią santuoką, kad galėčiau savo vaikui būti oficialiai [mama ar tėčiu – autor.] – nuvesti pas gydytojus, kai suserga, kad galėčiau pasirūpinti, na, visų tų teisių... <...> Mes tą darome [viešai kalbame apie savo problemas – autor.] dėl to, kad norime, kad tiesiog keistūs įstatymai (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Atlikti interviu parodė, kad siekis turėti saviraiškos laisvę taip pat gali tapti priežastimi, lemiančia pasiryžimą kovoti už netradicinės lytinės orientacijos žmonių lygias teises. Šį motyvą akcentavo akademinėje srityje dirbęs informantas, kuris su studentais norėjo išleisti laikraštį, gvildenantį homoseksualių žmonių problemas Lietuvoje. Laikraštyje turėjo būti išspausdintas šiai temai skirtos konferencijos dalyvių kreipimasis į valdžią, prašant imtis priemonių dėl netradicinės lytinės orientacijos asmenų diskriminacijos. Mokslo įstaiga uždraudė laikraščio leidybą. Homoseksualios orientacijos informantas tai įvertino kaip diskriminaciją ir nusprendė ginti savo, o taip pat ir kitų homoseksualių žmonių teises, kreipėsi į Lygių galimybių kontrolierių ir į teismą. Šią poziciją informantas motyvavo savo tuometiniu (aptariamai 2006 m. įvykiai) tikėjimu demokratine sistema ir jo paties skleidžiamomis demokratinėmis vertybėmis: *mokiau daug metų, kaip ginti žmogaus teises, kas jos yra, kas yra lygios galimybės, kas yra diskriminacija*. Tačiau aptariamą situaciją vertindamas dabartiniu laikotarpiu, informantas teigė, kad tuo metu demokratija patikėję žmonės buvo apgauti, jam nepavyko apginti savo teisių.

<...> jeigu konkrečiai apie Lietuvą ir apie galimybes ginti teises... ir, jūs užsiminėt, tokį žodį pavartojot – demokratija, kuo mes visi labai tikim, ir aš buvau labai naivus ir tikėjau. Bet, deja, aš dabar ją vadinčiau ne demokratija <...>. Tai va, aš manau, kad taip, galimybių Lietuvos žmogui ginti savo teises tikrai yra daug teisiniu požiūriu, aš jas išbandžiau <...> bet... jeigu man reiktų eiti tuo keliu, kuriuo aš pradėjau eiti nuo 2006-ųjų, tai tikrai juo neičiau (Interviu su pareiškėju apie diskriminaciją dėl lytinės orientacijos).

Pažymėtina, kad dėl lytinės orientacijos diskriminuojami žmonės šalia asmeninių priežasčių visada įvardijo norą savo pavyzdžiu prisidėti prie visuomenės pokyčių.

Čia tiesiog, žinot, yra išmokta, kad turi 10 % atiduoti visuomenei – energijos, finansų, dar kažko. <...> manau, kad visgi reiktų, reiktų vis dažniau pranešti, kur yra netinkamas elgesys <...> tiesiog, kad mes galėtumėm tobulėti, kad mes – visuomenė – galėtume pasiekti geresnių rezultatų (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Aš norėjau, kad susiformuotų teisminė praktika <...>. Taip, aš esu maištininkas, <...> be tokių žmonių nebūtų nei mūsų Lietuvos nepriklausomybės <...>, ir aš labai gerai, taip sakant, išmanau, kas yra socialinė kaita, kaip keisti visuomenę (Interviu su pareiškėju apie diskriminaciją dėl lytinės orientacijos).

PASIRYŽIMĄ GINTI LYGIAS TEISES STABDANTYS VEIKSNIAI

Socialinė stigmatizacija yra esminė netradicinės lytinės orientacijos žmonių atsivėrimo ypatybė, kurianti prielaidas kvestionuoti atsivėrimo apskritai racionalumą. Todėl šie žmonės neretai pasirenka tylėjimą kaip saugesnę išgyvenimo ar išlikimo strategiją (Zdanevicius 2007) ir nėra linkę ginti savo teisių, nes tai reikštų viešumą.

Kitas psichologiškai grįstas kovos už lygias teises barjeras – neigiamas požiūris į skundimąsi. Atkreiptinas dėmesys, kad požiūryje į skundą ir skundimąsi galima išvelgti du aspektus. Pirma, skundą vertinant etiniu-moraliniu aspektu, sakoma, kad skūstis negražu, be to, ir pati sąvoka – „skundikas“ – turi neigiamų konotacijų. Net ir pažeistų teisių atveju žmonės kartais atsisako jas ginti, nes nenori teikti skundo. Todėl tiek ekspertai, tiek diskriminaciją patyrę informantai išeitį matė keičiant vartojamą terminiją.

Mus taip išauklėjo, nežinau, nuo darželio, mokyklos laikų, kad skystis negerai, bet mes jau keičiamės, aš savo sūnui sakysiu, kad tai ne skundimas, o informavimas. Jeigu pakeisim šitą žodį... Ir aš norėčiau, kad sūnus ateitų ir informuotų, kas negražiai su juo pasielgė <...>. Informavimas nėra skundimasis (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Reikšmingas skundo dėl diskriminacijos pateikimo barjeras grįstas labiau racionaliais nuogaštamais – dažnu atveju pasiskundęs žmogus rizikuoja ne tik netekti darbo, bet ir susiduria su sunkumais rasti naują darbą, nes susiklosto nuostata, kad tai konfliktiškas ir nepa- rankus žmogus, dėl kurio gali kilti problemų.

<...> darbdavys, jeigu jį jau kažkas apskundžia, tuoj pat įsižeidžia, reiškia pasipiktinimą ir stengiasi susidoroti su tuo žmogumi. Čia yra toks bendras požiūris, man atrodo, Lietuvoje. Žmonės nėra įpratę, kad tai yra normalios teisinės gynybos priemonės <...>. Ir pas mus, Lietuvoje, kodėl žmonės bijo, man atrodo, apskritai skystis ir ne tik kreiptis į mūsų tarnybą, bet apskritai, pradėti kažkokį procesą – bijo susidorojimo (Interviu su Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atstovu).

Tyrimo duomenys parodė, kad dėl lygių galimybių pažeidimų retai kreipiamasi, nes Lietuvoje kol kas dar nepakankamas diskriminacijos problemos suvokimo lygis. Žmonėms trūksta žinių ne tik atpažįstant diskriminaciją, jie taip pat nežino, kur galėtų ar turėtų kreiptis gindami savo teises. Dėl lytinės orientacijos diskriminuojami informantai, svarstydami, kokios institucijos galėtų teikti tokią pagalbą, taip pat įvardijo informacijos trūkumą.

Aš nežinau, kur kreipčiausi, gal trūksta informacijos, kad būtų aišku, kur tu gali kreiptis... (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

<...> trūksta visuomenei suvokimo, kas yra tos lygios galimybės. Visuomenė vis dar nesuvokia, kas yra diskriminacija, kokios yra diskriminacijos apraiškos ir kad tai susiję su kiekvienu žmogumi. <...> Ir žmonės, kurie dirba viešajame sektoriuje, <...> jie neidentifikuoja problemas, jie problemas nemato (Interviu su Lygių galimybių kontroliere).

Kita vertus, labai rimtas savo teisių gynimo barjeras, susijęs su žmonių nepasitikėjimu valstybės institucijomis ir netikėjimu, kad jos gali padėti.

Pagrindinė priežastis yra ta, kad žmonės netiki, kad kas nors pasikeis, t. y. netiki, kad efektyviai gali apginti savo teises šitoje valstybėje. <...> iš tikrųjų Lietuvoje yra vis dar gana sudėtinga apginti savo teises – prieinamumas informacijos, prieinamumas pagalbos ir prieinamumas paslaugų nėra pakankamas kaip ES valstybei, tačiau jis yra (Interviu su Seimo nariu).

Informantas, kuris dėl diskriminacijos lytinės orientacijos pagrindu kreipėsi į teismą ir jį pralaimėjo, pabrėžė, kad LGKT jam menkai tegalėjo padėti, nes teismas neatsižvelgė į Tarnybos pateiktą pažymą.

Todėl, kad Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, aš žinojau, kad jie yra neįgalūs <...>. Aš žinojau. Jie patys sako: „Tai jums reikia kreiptis į teismą.“ Aš sakau: „O tai kam jūs esate?“ „Mes galim parašyti išvadą.“ Gerai, jie parašė – diskriminacija buvo, na, ir kas iš to? (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Todėl, nukentėjusiojo požiūriu, diskriminacijos aukoms kur kas lengviau būtų ginti savo teises, jeigu LGKT sprendimai, neperžengiant kompetencijos ribų, būtų neginčijami ir teismo negalėtų būti peržiūrimi.

<...> abu [teismai – autor.] atmetė [skundą – autor.], nors Lygių galimybių kontrolieriaus išvada buvo teigiama, na, kad diskriminacija buvo. Tai va, taip ir yra – tie, kas geriau supranta diskriminaciją, <...> pripažįsta faktą, o iš kitos pusės, teismai paneigia. <...> Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba... <...> jų sprendimai neturėtų būti kvestionuojami, <...>, ir teismas neturėtų kvestionuoti, <...> jie turėtų būti kaip teismo instancija (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

Vis dėlto jeigu nukentėjusysis nori įrodyti patirtą žalą ar būti sugrąžintas į darbo vietą, iš kurios neteisėtai buvo atleistas, vienintelis kelias yra teismas. Tačiau tiek ekspertai, tiek su teismais susidūrę diskriminaciją patyrę žmonės teigė, kad šis teisių gynimo būdas yra itin sudėtingas, ilgai trunkantis ir gana brangus procesas.

Informantų nuomone, problemiška ir tai, kad teismai turi mažai praktinės patirties tiriant diskriminacijos klausimus, jų kompetencija lygių galimybių gynimo srityje ribota.

Didesnė problema, kad trūksta praktikos, teisėjai irgi nesusidūrę, <...> jiems tiesiog trūksta patirties... (Interviu su Lygių galimybių kontroliere).

Nes nėra praktikos diskriminacijos, nėra susiformavusios teismo praktikos, <...> teisėjų kompetencija diskriminacijos srityje yra žiauriai maža. Jie nesupranta, pavyzdžiui, <...> kas yra „prima facie“ aplinkybė, kada reikia atmesti įrodinėjimą (Interviu su pareiškėju apie diskriminaciją dėl lytinės orientacijos).

Informantas, teisme bandęs ginti savo pažeistas teises, nurodė, kad siekiant padidinti teismų kompetenciją, jo požiūriu, tikslinga būtų plėsti teismų specializaciją.

<...> turėtų teismai specializuotis, pavyzdžiui, būtų šeimos teismai, jaunimo teismai, tarkime, būtų specializacijos, specializuoti teismai <...>, tada, reiškia, teisėjai turėtų turėti normalių žinių, nes dabar jie jų neturi (Interviu su dėl lytinės orientacijos diskriminuojamu asmeniu).

APIBENDRINIMAS

Tyrimas parodė, kad žmonės skundžiasi dėl įvairių motyvų – noro nubausti skriaudėją, išsaugoti savo darbo vietą, tačiau ne visada tai gali būti vertinama kaip „jautrumas“ diskriminacijai, kartais skundžiamasi tiesiog norint išspręsti savo asmeninę problemą, o ne atstatyti teisingumą.

Vis dėlto, ekspertų nuomone, pastaraisiais metais vis labiau stiprėja pilietiškai orientuota lygių galimybių užtikrinimo motyvacija, kuri ypač būdinga jaunosios kartos atstovams. Tyrime dalyvavę dėl lytinės orientacijos diskriminuojami žmonės šalia asmeninių priežasčių (sunkumų įsidarbinant, teisių apribojimų ir kt.) visada pabrėžė norą keisti visuomenę, teisingumo įgyvendinimą siejo su tikėjimu demokratine sistema ir demokratinėmis vertybėmis.

Apibendrinant lygių teisių gynimo trukdžius, svarbu pažymėti, kad netradicinės lytinės orientacijos žmonės dažnai nutyli patiriamus savo teisių suvaržymus, vengdami viešumo ar bijodami priešiškos darbdavių reakcijos. Psichologiniu pažeistų teisių gynimo barjeru yra ir neigiamas visuomenės požiūris į skundą ar skundimąsi. Nepakankamas diskriminacijos problemos suvokimo lygis ir informacijos apie lygias galimybes ginančias institucijas trūkumas taip pat lemia, kad žmonės ne visada atpažįsta diskriminaciją arba nežino, kur galėtų kreiptis, siekdami apginti savo teises.

Netradicinės lytinės orientacijos žmonių netikėjimas, kad valstybės institucijos pajėgios efektyviai padėti apginti jų pažeistas teises, siejamas su menkomis Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos galiomis ir ribota teismų kompetencija tiriant diskriminacijos atvejus.

Gauta 2020 01 10
Priimta 2020 04 07

Literatūra

1. Gaidys, V.; Gečienė, I.; Kublickienė, L.; Sviklas, E. K.; Šutinienė, I.; Žvinklienė, A. 2013. *Demokratizacijos procesų Lietuvoje sociologinė analizė*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
2. Keusch Duvsjö, J. 2015. *What is Affecting Political Trust? A Comparative Study on Europe*. Prieiga per internetą: <https://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:788098/FULLTEXT01.pdf>
3. Krupavičius, A. 2009. „Politinės sistemos kaita ir demokratija“, iš *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, red. A. Krupavičius, A. Lukošaitis. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 19–26.
4. Lietuvos Respublikos lygių galimybių kontrolierius. 2018. *2017 m. veiklos ataskaita*. Prieiga per internetą: <https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2018/03/lygiu-galimybiu-kontrolieriaus-2017-m.-veiklos-ataskaita.pdf>
5. Mishler, W.; Rose, R. 1995. ‘Trust, Distrust and Skepticism About Institutions of Civil Society’, *Studies in Public Policy* 252: 1–41.
6. Mishler, W.; Rose, R. 2001. ‘What Are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-communist Societies’, *Comparative Political Studies* 34 (1): 30–62.
7. Morkevičius, V.; Norkus, Z. 2012. „Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2(31): 75–152.
8. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: VU leidykla.
9. Reingardė, J. 2007. „Iššūkiai heteronormatyvumui Lietuvoje: homoseksualių žmonių atsivėrimas darbe“, iš *Heteronormos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys*, sud. A. Zdanevičius. Kaunas: VDU, 57–80.
10. Specialusis Eurobarometras 83.4. 2015. *Lietuvos rezultatai. Diskriminacija ES 2015 metais*. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/68110>
11. Specialusis Eurobarometras 493. 2019. *Diskriminacija Europos Sąjungoje*. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/comfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/88318>
12. Sztompka, P. 1999. *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Šumskienė, E.; Jankauskaitė, M.; Levickaitė, K. 2014. *Visuomenės nuostatų kitimo ir diskriminacijos priežasčių tyrimo ir rezultatų analizė*. Prieiga per internetą: https://www.perspektyvos.org/images/failai/diskriminaciniu_nuostatu_kaitos_ataskaita_2014_11_14.pdf
14. Viggianis, G. (red.). 2016. *Smurtas artimoje aplinkoje ir pasimatymų metu prieš lesbietes, biseksualias ir translytes (LBT) moteris Europos Sąjungoje*. Prieiga per internetą: <https://www.bleedinglove.eu/wp-content/uploads/2016/04/Research-book-LT.pdf>
15. Zdanevičius, A. 2007. „Įvadas. Homoseksualių žmonių socialinės atskirties kontekstas: heteronormatyvumas ir homofobija“, iš *Heteronormos hegemonija. Homoseksualių žmonių socialinė atskirtis ir diskriminacijos patirtys*, sud. A. Zdanevičius, Kaunas: VDU, 9–19.
16. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. 2014. *Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*. Prieiga per internetą: https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2016/08/Visuomenes-nuomones-apklausa_2014.pdf
17. Žvinklienė, A.; Kublickienė, L.; Šėporaitytė-Vismantė, D.; Janušauskienė, D. 2018. *Patikėję demokratija: gyventojų nuostatos ir socialinė patirtis lygių galimybių užtikrinimo srityje*. Vilnius: LSTC.

LILIJA KUBLICKIENĖ

Social Practice of the Restoration of Equal Opportunities in Lithuania: Personal Experience of Discrimination

Summary

The article deals with such empirical measures of the quality of democracy as the attitude of the Lithuanian population towards the implementation of the principle of equal opportunities, their preparedness to fight discrimination, and the social experience of the population in the restoration of violated rights. The social practice of restoring violated rights to equal opportunities and non-discrimination is examined in the context of microsociology, that is, at the level of individual cases. Discrimination on the basis of sexual orientation has been chosen for the analysis of individual experience and the examination of social practices for the restoration of violated rights, because, given the high prevalence of discrimination on the basis of sexual orientation and the very low number of people willing to defend their rights, it can be argued that this ground of discrimination plays a crucial role in identifying factors that encourage and/or limit people's willingness to protect their rights.

The paper presents a summary of the qualitative interviews conducted with those who have been discriminated on the basis of their sexual orientation and provides insights from experts with experience in dealing with such cases.

Keywords: quality of democracy, equal rights and opportunities, discrimination, discrimination based on sexual orientation